

Yahudi'nin kaderi; insanın kaderi veya "Homo judaeus"tan "homo capitalius"a, Marx'tan Sombart'a düşünce tarihinden kısa notlar
Metin SARFATI

 Nişantaşı Üniversitesi, İİBF Öğretim Üyesi, metinsarfati@gmail.com

"Karanlık, uykuyu dağıtır." - Valéry

Başvuru Tarihi/Application Date: 25 Ağustos 2019
Kabul Tarihi/Acceptance Date: 30 Kasım2019

ÖZET

Eski ismi ile ekonomi politik yeni ve deforme edilmiş içeriği ile iktisat nihayet zenginleşmenin bilimi değil miydi? Yahudi de bir yerde para tutkusunun kendisinde somutlaştığı bu halk değil miydi? Önce Weber sosyolojik ve yöntemsel tezine uygun bir şekilde "Antik Yahudiliği" ama daha sonra asıl Sombart "Yahudiler ve iktisadi hayatı" yazacaktır (Sombart, 2012). İki yapıt da Marx'ın Yahudilik sorunundan yaklaşık 50 yıl sonrasına rastlayacaktır. Alain Besançon'un "yüzyılın trajedisi; Komünizm, Nazizm ve Büyük Yahudi Soykırımının gerçekleşmesine de henüz vakit vardır ama sanki hazırlıklar başlamıştır (Besançon, 2005).

Makalede yapılacak olan temelinde Sombart 'ın Yahudilik ve ekonomi veya kapitalizmle ilgili tezine yukarıdan beri anlatılanların ışığında elden geldiğince tarafsız yaklaşmaya çalışmak olacaktır öncelikle ama daha sonra Marx, Weber ve Sombart'ın büyük kaderden, kapitalizmden bağımsızlaşmayı ararken niye Yahudiliğin sorunundan geçmek zorunda olduklarına dair tarih koridorunun loşluğunda ipuçları yakalanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sombart, Marx, Weber

ABSTRACT

Is not political economy, with its old name, or economics with its new and deformed content, ultimately the science of enrichment? Were the Jews not the society whom the passion of money was identified with? First, Weber would write on "Archaic Judaism" in accordance with his methodological thesis, however, it would be Sombart who discussed "Jews and their financial lives" afterwards (Sombart, 2012). Both of these works emerged approximately 50 years after Jewish problem of Marx. Despite the fact that Communism, Nazism and The Jewish Holocaust, defined as "tragedy of century" by Besançon, did not take place yet, the stage had been already set (Besançon, 2005).

The first aim of this study is to bring an objective approach to the thesis of Sombart on Jews and economics in or capitalism in the light of previous data given. Then, the answer of the question of why Marx, Weber and Sombart had to stop by Jewish problem while looking for becoming independent from the big fate or capitalism through the dim corridor of history.

Keywords: Sombart, Marx, Weber

1. Giriş

Kutsalın geri dönüp dönmediği tartışılacaktır bugün birçok toplumda. Kimi düşünürler, özellikle son dönem gelişmelerine baktıklarında bunun ciddiye alınması gereken bir tez olduğunu ileri süreceklerdir. Özellikle dünya halklarındaki ve siyasadaki muhafazakârlaşma eğilimleri dikkate alındığında kutsalın bu sürecin ayrılmaz bir parçası olduğu varsayımından hareket edeceklerdir muhtemelen. Belki de dinin şiddetle iç içe görüntüleri bunu düşündüreceklerdir.

Kimilerine göre de modern zamanlarda din, artık çoktan anlamını yitirmiş olacaktır. Üstelik kutsalın yer üstü yaşamını tümünden ve tek başına belirleyici olmasından kurtulma çabaları, modern zamanların özgürleşme mücadelesindeki temel yönelimleri oluşturacaktır. Kesinlik peşindeki bilimin yanında muğlak olanın var olması beklenemeyecektir (Simmel, 2016, s. 8). Buna karşılık din bir Weber veya bir Durkheim için güçlü bir sosyal olgu olacak ve genel bir sosyoloji oluşturma çabalarının vazgeçilmez bir unsuru olacaktır (Simmel, 2016, s. 8). Üstelik Levinas’ın dediği gibi, insanlar “kutsalsız” yaşayamazlarsa dinin tümünden ortadan kalkması beklenemeyecektir (Levinas, 2015).

Daha derin bir tahlil yapıldığında ise Gauchet’nin dediği gibi “dinden çıkışın son aşamasının yaşandığı” savının gerçeği daha çok yansıttığı düşünülebilecektir (Gauchet, 2017). “İktisadın toplumu”nda din, artık (en azından Batı toplumlarında) ancak belli koşullar altında siyaseten var olabilecektir. Dinin kişisel alana indirgendiği toplumlarda dahi kutsalın ideolojisi, iktisadın ideolojisi ile kol kola girmiştir.

Teolojik olan, Weberyen düşüncede kapitalizmin ve siyasanın oluşumunda ve gelişiminde azımsanamayacak ölçüde belirleyici olmuşsa da modern zamanlara doğru gidişte bir yandan da onunla ve politik düzeyle de ölümüne kavgası (Gauchet, 2017, s. 146) sanki yok olmaya yüz tutmuştur. Bununla birlikte Strauss’un deyişi ile modernite teolojik olanın başka bir dille devamından başka bir şey değilse kutsalın toplumsal ve kişisel belleğin kaybolmuşluğunun içinde hala yaşadığını sezinlememek de doğru olmayacaktır. Öyle ise bugün hala bireysel dünyanın sonsuz gizeminde dolaşmak da toplumsalın dokusunun tahlili de din-birey-toplum ilişkisini dikkate almaktan geçecektir.

İktisat bilimi de neoklasik dünyanın yalnızlığında savrulmayıp tarihin, sosyolojinin, antropolojinin ve hatta dinsel fenomenin verimli topraklarında onlarla iş birliği yaparak hakikati aramaya soyunduğunda kuşkusuz bu konuda büyük katkı sağlayacaktır.

Weber, Sombart ile birlikte bir anlamda bunu yapmaya soyunacaklardır. İkisi de tarihçi okulun içinde arayacaklardır toplumsal değişimin dinamiklerini. Ve din, bireyselliği olduğu gibi toplumsal yaşamın değişimin sağlayan temel unsur olacaktır onlar için. Simmel, şöyle özetlemeyecek midir dinsel yaşantıyı: “din” diyecektir; aynen sanat gibi, bilim ve diğerleri gibi mümkün bir dünyadır ve tıpkı öteki teorik ve pratik gerçeklikler gibi dünyanın tümünün bir resmini verecektir (Simmel, 2016, s. 65).

Belki buna yakın bir anlamda modern zamanların kendilerine özgü bir anatomisini çıkarmaya çalışacaklardır; biri aslen sosyolog, diğeri iktisatçı olan bu iki düşünür. Aynı işe soyunmuş bir başka filozoftan, Marx’dan farklılaşacaklardır. Kimi zaman da aynı kaderin içinde ilginç bir şekilde örtüşeceklerdir.

Marx da, Weber de modern zamanların kaderini ve bu kaderden kaçamayacak olan insanı anlamaya ve anlatmaya koyulacaklardır Löwith’in dediği gibi. Löwith, böyle bakacaktır tarihe felsefenin optiğinden (Löwith, 2002, s. 8). Marx, bu kaderin teoloji ile ilgisiz olduğu tezine yakın duracaktır. Önce mutlaka Spinoza, sonra Hegel’in optiğinin ters tarafından da olsa onun kavramları ile çıkacağı yola ara ara sürtüşerek, Feuerbach’inki (Feuerbach, 1992) ile devam edecektir. Materyalizmin ve tarihsel materyalizmin gözlüğünü takarak tahlil etmeye çalışacaktır kapitalist sistemi Marx (Marx & Engels, 1976) “Gerçeğin kendisi ortaya konduğunda özerk felsefe varlık ortamını yitirir” diyecektir Marx (Engels & Marx, 2007, s. 16). Gerçek ve gerçek olmayı çok kesin hatlarla ortaya koyması en azından kuşku uyandırıcı da olsa spiritüel olmayacak bir optikten tahlil edecektir bu büyük sistemi. “Kader”den nasıl kaçılacağına resmini de doğal olarak aynı netlikle ifade edecektir.

Toplumsalın dokusunu ve bireyin “modern zamanlardaki yazgısı”nı Weber de Sombart da kendi aralarında kimileyin örtüşerek, kimi zaman çatışarak da olsa kuşkusuz genel olarak aynı dünya görüşünde; spiritüel bir dünya kavrayışı içinde materyalizmin kendi deyişleriyle “sığılından kaçınarak” yapmaya çalışacaklardır. İnsanın modern zamanlardaki özgürleşmesini ve insanın sınırlarını ortaya koymaya çalışacaklardır. Bunun zihniyetidir onlar için temel paradigma. Toplumsal ve bireysel olgular ancak spiritüel düzeyde olan bitenle kavranabilirse modern kapitalizm de ancak onun zihniyeti kavranarak açıklanabilecektir (*L'esprit Capitaliste*). İktisadi hayat maddi düzeyde olan bitenin değil tersine insan imgesinde olan bitenle açıklanabilecektir. Ama bu kez onlar da insan zihnindeki *a priori* savların nerden geldiğine cevap veremeyeceklerdir. Marx'ın bir taraftaki yanılıgına onlar da ters tarafta düşmüş olacaklardır sanki. Sabri Ülgener, yine de savunmaya kalkacaktır bu yöntemi. Şöyle yazacaktır: ”Halbuki iktisadi hayat, alelade bir emtia yığını değildir... Maddiyatçı telakki iktisat tarihçisini zihniyet meseleleri üzerinde düşünmekten uzun müddet alıkoymuştu. Marx'a göre var olan bütün beşerin kafasında başka bir kalıba dökülmüş maddeden başka bir şey değildir (Ülgener, 2012, s. 13).

Weber ve Sombart'a göre toplumsal olgular ve özel olarak kapitalizm spiritüalist bir yaklaşım içinde ve bir zihniyet sorunu olarak ele alınmalıydı. Metodun sakıncaları ikisi için de avantajları olarak gösterilecekti. Weber şöyle yazacaktır: “Tüm bir kültür biliminin transandantal ön varsayımı belirli bir tikel kültürü ya da herhangi bir genel kültürü değerli bulmamıza değil tam tersine bizlerin dünyaya dair bilinçli bir davranış sergileme ve ona anlam katma kapasitesine ve iradesine sahip kültürel varlıklar olmamıza dayanır (Weber, 2012, s. 128).

Fakat burada ciddi bir sorun belirecektir. Weberyen yöntem büyük bir zaafı da taşıyacaktır. Yöntem, öznel bir değerlendirmeye ve duygusal yönelimlere açık olacaktır. Sombart özellikle bundan kaçınamayacaktır.

Yazının bundan sonraki aşamasında temel problematiğe gelinmiş olacaktır: 19 ve 20. yüzyılın Almanya'sının çok tanıdık bir sorunu olacaktır anlatılabilenlerle ilişkisi kurulmak istenen. Zor olacaktır bu. Zorluğu nesnel olduğu kadar öznel de olacaktır. Kim bilir belki de Weber'in ama daha çok Sombart'ın yaşadığı güçlüklerle bu zorluk benzeşecektir.

19. yüzyılın bildik bir sorununa gelecektir sıra; Yahudi sorunu modern zamanlarda yeni bir giysi ile mutlaka gündemde olacaktır bu yüzyılda Alman entelejensyasını cezbedecektir “Yahudi” Ama ismi ”“Yahudi sorunu”” olacaktır. Sartre'in dediği gibi, ismi kendisini var etmiş olacaktır böylece. Hegel'den Marx'a, Engels'e; oradan Weber, Sombart'a. Ekonomi politik de aynı dönemde yükselen kapitalizmin teorik temeli olarak gündemdedir.

Engels, 19. yüzyılda Yahudi'yi ”tüm ırkların en pisi” olarak resmederken (Enzo, 1998) Luxembourg 1917 de “tüm kaybolmuş çığılıkların içinde getto için yüreğimin derinliklerinde özel bir yer saklıyorum” diye hıçkırarak yazacaktır (Grinberg, 2009).

Eski ismi ile ekonomi politik yeni ve deforme edilmiş içeriği ile iktisat nihayet zenginleşmenin bilimi değil miydi? (Sarfati, 2019). Yahudi de bir yerde para tutkusunun kendisinde somutlaştığı bu halk değil miydi? Önce Weber sosyolojik ve yöntemsel tezine uygun bir şekilde “Antik Yahudiliği” ama daha sonra asıl Sombart “Yahudiler ve iktisadi hayatı” yazacaktır (Sombart, 2012). İki yapıt da Marx'ın Yahudilik sorunundan yaklaşık 50 yıl sonrasına rastlayacaktır. Alain Besançon'un “yüzyılın trajedisi; Komünizm Nazizm ve Shoah”ın gerçekleşmesine de henüz vakit vardır ama sanki hazırlıklar başlamıştır (Besançon, 2005).

Makalede yapılacak olan temelinde Sombart 'ın Yahudilik ve ekonomi veya kapitalizmle ilgili tezine yukarıdan beri anlatılanların ışığında elden geldiğince tarafsız yaklaşılmaya çalışılmak olacaktır öncelikle ama daha sonra Marx, Weber ve Sombart'ın büyük kaderden, kapitalizmden bağımsızlaşmayı ararken niye Yahudiliğin sorunundan geçmek zorunda olduklarına dair tarih koridorunun loşluğunda ipuçları yakalanmaya çalışılacaktır.

2. Sosyal felsefenin materyalizmi

Spinoza ile yeryüzünün kutsalsızlaştırılması süreci başlamış olacaktır (Sarfati, 2009). Ve sanılacaktır ki henüz 17. yüzyılda başlayan dönem bu anlamda radikal bir dönüşümü sağlamıştır. Ama daha sonra anlaşılacaktır ki kutsala yeryüzünden el çektilmesi kolay tamamlanacak bir süreç

olmayacaktır. 18. yüzyılda Smith–Hume, 19. yüzyılda Hegel-Feuerbach-Marx’la ve nihayet 20. yüzyılın başlarında da Weber-Sombart daha sonra da Derrida (ve diğerleri) ile devam edecek tartışma ve gelişmelerle görülecektir ki dinselğin toplumsal değişim dinamikleri üzerindeki etkisinde henüz net bir azalma sağlanamamıştır. Yeryüzü, yerin üzerinden kopamamıştır henüz (Sarfati, 2009, s. 6). Bu durumda modern zamanların insanının bağımsızlaşma-özürlleşme istemi de gerçekleşmemiş olacaktır.

Gökyüzünün bu tarafı yönetebilme yetisine sahip olup olamayacağı tartışmaları bu dönemde de henüz devam edecektir böylece. Kutsal ile toplumsal değişim veya kutsal ile toplumsal-iktisadi sistemler arasındaki etkileşim işaret edilen nedenlerden dolayı modern zamanlardan itibaren kimi zaman mistik yüklü tezlerle kimi zaman da felsefi ve bilimsel düzeyde tartışmalarla ele alınacaktır. Teolojinin, felsefenin ve metafiziğin projektörleri ile aydınlatılmaya çalışılacak bu sorunsala genel olarak iki tane temel yaklaşımla katkı getirilmeye çalışılacaktır. Zaman içinde tartışmanın bu iki tarafı uzlaşmak bir yana katılışip sertleşecekler, bu da modern zamanların ufkunun bulutlanıp kararmasına neden olacaktır. Hakikat gizli kalacaktır sonuçta. İki taraf da dogmalaştırdıkları kısmi gerçekliklerin, hakikatin tümüne denk düştüğünü ileri sürdüklerinde karanlık koyulaşacak ve biraz da bu nedenle 20. yüzyıl insanlığın tanıdığı en hüznü yüzyıl olacaktır (Besançon, 2005).

Bu makalenin temel problematiğinin genelde din ve toplumsal değişim ama özelde Sombart’a, (ve kısmi de olsa Weber’e) ait olan “Yahudi’nin ve dininin kapitalizmin oluşumundaki rolünün incelenmesi” olacağından, işaret edilen iki ayrı perspektifin dayandığı metodolojik yaklaşımların öncelikle gözden geçirilmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Materyalizmin metodolojik yaklaşımının temelinde kutsala ve onun görüntüsüne itiraz yatacağıdır. Çünkü Tevrat “önce ruh ve söz vardı “ diye başlayacaktır. Evrendeki sonsuz sükûneti ilk bozan onlar olacaktır. Materyalizm sonuna kadar reddedecektir bu önermeyi. Bağımsız ve soyut bir bilinç olamayacaktır çünkü. Üstelik görünmeyen müktedir olması da beklenemezdi. Yapmak bir güç gerektirirdi çünkü. İrade isteyebilirdi ama bu istek salt onu hisseden özneye ait olamazdı (Misrahi, 2003, s. 17). İrade göksel olmadığından, tarihsel ve maddi koşullarla belirlendiğinden öznenin isteği de bağımsız olamayacaktır.

Öyleyse önce bilinç değil madde olacaktır. Üstelik gerçek olan ancak maddi değil midir? Materyalizm de doğal olarak realist olacaktır. Materyalizm varlığın (*étant*) tümüne denk düşen ontolojik bir monizm olacaktır. Demokritos da ifade etmişti; atom ve boşluğun dışında hiçbir gerçeklik yoktur (Godin, 2004).

Modern zamanlarda Feuerbach-Marx ekseninde büyüyecektir materyalizm ve onun itirazı. Önce metodolojik olacaktır bu ama orada kalmayacaktır. Yukarıda işaret edildiği gibi Spinoza ve Smith’den beri tamamlanamayan insanın aklının esaretten tümünden kurtarılması amaçlanacaktır. Marx; Demokritos-Spinoza-Feuerbach sürecindeki materyalist dünya kavrayışını kendi teorik açıklamasına büyük bir hipotez olarak koyacaktır. Bu hipotez belirli bir metodolojinin belirleyici hareket noktasını oluşturacaktır. Bu bilimsel bir açıklama olma niteliğini içerecekse de onu aşacaktır. Felsefe artık açıklayıcı değil dönüştürücü olmalıdır. Eylem müktedir olmaksız o da ancak materyal olanın eseri olabilirdi.

Öyleyse önce spiritüel olanın eleştirilmesi gerekecektir. Bu aynı zamanda gerçekliği tahrif eden bir unsur olarak dinin eleştirilmesi anlamına gelecektir. Feuerbach’la şöyle başlayacaktır Marx: “Strauss’tan, Stiner’e Alman felsefesinin eleştirisi dinsel simgelerle sınırlıydı.” Devam edilecektir: “Onlar için (Hegelciler için) insanların ilişkileri bilinçlerinin ürünüdür. Bu durumda onlar için (Genç Hegelciler) şu temel ahlaki postüladan hareket edilecektir: ”Bilincin değişimi, var olanın değişik bir şekilde görünümünden ibarettir” (Marx, Feuerbach. Conception matérielle contre conception idéaliste: Extrait de L'idéologie allemande , 2009). Aklın uykuya bırakıldığı, Feuerbach da Marx da görüntünün gerçekle karıştırıldığı bir süreçten bahsedecektir.

Hayali olanın yerine somut olan konulacaktır materyalizm ile. Somut varlıklardan yola çıkılması önerilecektir. Somut varlıklar, maddi olarak var olanlardır. Kutsaldan, hayalden değil, insanın bizzat kendisinden başlamalıdır tahlil süreci. “Tarih analizinde onun kendi doğal temellerinden yola çıkılmalıdır. Tüm doğal temellerin insan eylemi ile değişebilir olmalarıdır asıl

olan ve bu da insanın fiziki organizasyonu tarafından belirlenmiştir. Belirlenmiş olan ve hazır buldukları hayat biçiminden başlayacaklardır insanlar var olanı değiştirmeye” (Marx, 2009).

Öyleyse diye ilave edecektir Marx: “varlıkları üretim biçimleri belirleyecektir.”

Marx’ın materyalizminde düşünce sonradan gelen olacaktır. Toplumun dini de maddi ilişkilerinin sonucu olacaktır. Ahlak ve aynen bilinç gibi bağımsız olmayacaktır. Çok bilinen deyişle: “Hayat olacaktır insan bilincini belirleyecek olan”.

Belirtmeden geçmemek gerekecektir; Marx burada Spinoza’dan ayrılacaktır. Bilinç belirlenmiş olanın bir ürünü ise modern zamanların büyük ideali özgürleşme nasıl mümkün olacaktır sorusu cevapsızdır artık.”

Ama bellidir ki Marx’ın yolu Weber’den de Sombart’dan da ayrıdır. Sombart, Yahudi’nin dinini ve ekonomi ile ilişkisini tahlil ederken, materyalizmin perspektifinden aynen Weber gibi tümü ile kopmuş olacaktır.

Sombart daha sonra göreceğiz; “Yahudi dininin eseridir” diyecektir. Din de buna eğilimin ürünü ise Sombart’ın dediği gibi burada da çıkış yolu kapanacaktır; kaçılmayacaktır sanki kaderden. Hazindir; Marx da kendi Yahudilik sorununun tahlilinde kendisi ile çelişkiye düşecektir: “Dininin dışında ele alınan Yahudi tarihsel bir sürecin ürünü olabilecektir “ (Marx, 2006, s. 65) dese de kendi değerlendirmesini tümü ile esansiyalist (özcü) bir çerçevede yapabilecektir”¹O da kurtuluşu ve Yahudi’nin kurtuluşunu aslında kendinden kurtuluş olarak görecektir.

Sonuçta materyalizm bir dünya kavrayışı olarak özgürleşme arayışında bütün katkılarına rağmen belli sınırları aşamamış olacaktır. Gerçek aranırken kısmi olanın tüm sanılması yanlışlığına da düşmekten kaçınılmamış olunacaktır.

3. Hakikat spiritüel olanda arandığında

“Ve yer ıssız ve boştu. Allah’ın ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve Allah dedi Işık olsun ve ışık oldu”.²

Musa’nın birinci kitabında yaratılış böyle tarif edilecektir. Ruh ve söz olacaktır önden. Spiritüeldir başlangıçta olan ve olmayanı var eden. Öyle ise önce bilinç olacaktır. İrade olacaktır. Kutsalın ruhunun iradesidir olmayanı var edecek olan. Hakikati yaratmaya soyunan spiritüalistler buradan başlayacaklardır tezlerini inşa etmeye. Hakikat da buradan yola çıkılarak aranacaktır. Güçlü bir idealizmin çerçevesinde düşünce *a priori* oluşacaktır. Varlık sadece düşünceye değil zihne indirgenecektir ”spiritüalizm”de. Aslında Antik Yunan’dan beri evreni kavrayışın bir metodolojisi olacaktır. Modern zamanlara Platon’u işaret etmek için Leibniz tarafından taşınacaktır (Godin, 2004). Marx’tan bu yana pek uzun değildir geçecek zaman ama Weber buradan yola çıkarak şiddetle eleştirmeye koyulacaktır Marx’ı ve materyalizmini. Kendi yöntemini, onu genelde takip edecek olan Sombart’la beraber ve Alman tarihçi okulunun çerçevesinde bu doğrultuda inşa edecektir.

Teolojinin egemenliğinin Spinoza’ya rağmen aşılammamış olması, Marx’ı genel olarak filozofun yolunu (ara ara farklılaşmalarına rağmen) ısrarla izlemeye iterken; Weber ve Sombart spiritüalizmin teolojisinde aramaya koyulacaktır hakikati. Marx’la karşılaştırıldıklarında takip ettikleri yolun ara ara mistikleştiğini, bulanıklaştığını, sübjektivizmin tuzaklarına düştüklerini söylemek yanlış olmayacaktır ama itiraf etmek gerekir ki Weber’in de dediği gibi Marx’ın materyalizmi de bu kez kendine özgü bir tür spiritüalizmin renklerine boyanacak onların gizini yansıtacaktır.

Bu durumda kendi yönteminin daha makul olduğunu ileri sürebilecektir Weber. ”Deneyci” diyebileceğimiz bir idealizmin çerçevesinde yapacaktır toplumsal tahlillerini. Buna göre İnsanların sosyal, ekonomik ve politik tarihleri aslında bir dinsel mücadele tarihinden ibaret olacaktır. Modernitenin tarihi aslında teolojik söylemin laikleştirilmiş kavramlarla devamından başka bir şey olmayacaktır türünden tezleri hatırlatacaktır Weber’in bu savunusu. Bu doğrultuda tarihsel olgular

¹ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgiyi İletişim Yayınlarından çıkan İktisatta Bir Hayalet: Karl Marx adlı kitapta yer alan Universal Enternasyonal Sarmalında “Marx ve Yahudi Sorunu” başlıklı yazıdan bulabilirsiniz.

² Tevrat I-II-III

tek tek anlamlı (*univoque*) olarak ele alınacaktır. Marx’ın yaptığı gibi tarih nedensellikli bir bütün içinde kavranmaya çalışılmayacaktır. Böyle bir iddia içinde de olunmayacaktır (Löwith, 2002). Olaylar tek tek incelenebilecek ve doğrulanabilecektir. Spiritüalist kavrayışın çerçevesinde dinsel olgudan hareketle sosyal olanın analizine girilecektir. Gerçeklik ölçülebilir, sayılabilir olanın ötesindeyse dinsel olgunun sosyal boyuttaki önemini ölçecek bilimsel bir yöntem yoktur diyecektir Weber (Weber, 2012). Belirtmek gerekir ki Weber Sombart’la birlikte kendi önermeleri ile ters düşebilecektir zaman zaman.

“Din Sosyolojisi”nde Weber, dedektif metodunu reddederek eleştirecektir materyalizmi (Weber, 2006). Ancak olsa olsa bir sorgulama yapılabilecektir. Michel Serres şöyle doğrulayacaktır farklı bir anlamda Weber’i: “Bilgide mitoloji ne kadar yoğunsa mitolojideki bilgi de azımsanmamalıdır diyecektir.”

Tarih yorumunda Weber için tümdengelim dogmatizmle eş tutulacaktır. Materyalist tezin tümden gelimi ne kadar ispat edilemezse kendi yöntemi de o kadar ispat edilemezdir. Michel Serres şöyle doğrulayacaktır farklı bir anlamda Weber’i: “Bilgide mitoloji ne kadar yoğunsa mitolojideki bilgi de azımsanmamalıdır diyecektir.

Öyleyse tarihsel somut bir analiz dogmatik materyalizminin yerine tercih edilecektir. Sınıfsal gerçekliğin tek boyutlu algısı yerine tarihsel gerçekliğin tüm faktörleri ile ele alınması tarihsel metafiziğin tek boyutlu yaklaşımını sarsacaktır.

Materyalizmin dogmatizmine kendininkini tercih edecektir sanki Weber. Bundan dolayı önce “materyalist tarih anlayışı denen şeyi emin adımlarla reddetmek gerekecektir: tüm kültürel olguların maddi çıkar varsayımının bir ürünü olduğu tezinden kurtulmak gerekecektir.” (Weber, 2012, s. 95). Spiritüalizmin içinde yer almadığını iddia eden Weber’in temel kaygısı dogmatik olduğunu ileri sürdüğü materyalizmden kurtulmak olacaktır.

4. Kader kaçınılmaz olurken

*“Büyücülerin savaşında hakikati
Onu yok etmek için öğreniyorlar
Hakikat rahat yastıkların üzende dinlenemez
Hakikat onurun çıplaklığı
Onu yerin ta altından her yerden çekip çıkarırsın”
Friedrich Gundolf*

Braudel kapitalizmi piyasa ekonomisinden ayıracaktır. Onun ortaya çıkmasını incelediği “Maddi medeniyet ve kapitalizm”de insan, zekâ ve tecrübesini onun ortaya çıkmasında etkili olan unsurlardan ancak biri olarak gösterecektir (Braudel, 1992, s. 45-70). Ticaretle siyasetin birbirini nasıl desteklediğini de vurgulayıp kapitalizme gidişin önemli öğelerinden biri olduğunu da vurgulayacaktır. “Kapitalizmin ancak XX. yüzyılın başında bütün patlayıcılığı ile ortaya çıktığını da ekleyecektir (Braudel, 2017, s. 33).

Weber ve Sombart için kapitalizmin dinamikleri arasında sayılabilecek daha az sayıda belirleyici faktör olacaktır. Sombart da Weber de Braudel’in saydığı nedenlerin arasında sadece insana ve onun zihinsel niteliklerine ait olanları ön plana çıkararak tahlillerini yapacaklardır. Bekleneceği üzere metodolojilerinin ve felsefelerinin doğal bir çıkarımı olacaktır bu. Zihniyet (mentalité) sorunu kapitalizmin oluşumunda etken olan nedenlerin başında gelecektir

Örneğin “doğaya yakın olan insan” Sombart’a göre “sahip olma tutkusunu”na sahip değilse, buna sahip olacak insanın sistemi olacaktır kapitalizm (Sombart, 1932, s. 34). Bu “kapitalist zihniyet”e sahip olan, insan olacaktır.

Bu aşamadan sonra Kapitalist zihniyet Sombart ve Weber için temelde rasyonel davranışı simgeleyecektir. Doğadaki insan rasyonel değildir çünkü.

Marx ise materyalizmden hareketle somut olanla tanımlamaya çalışacaktır kapitalizmin oluşumunu: Maddi güçler, üretici güçlerdir bunlar; sistemin temel dinamiklerini oluşturan onlardaki değişimlerdir

Weberyen ve Marxıyen tarih ve felsefe yaklaşımları birbirine ne kadar zıt olsalar da modern zamanların temel bir arayışıdır onları bir araya getirecek olan. Birazdan ele alınacak olan “Yahudi

sorunu” da bu zamanlara ait olacaktır. “Yahudi sorunu” doğal olarak Yahudi’nin kendisine değil onu öyle görenin koyduğu isim olacaktır. Önce Marx ardından Weber ve Sombart ele alacaklardır bu sorunu. Yahudi’nin sorun olarak tarihe geçmesinde onların da katkıları olacaktır.

Ama önce modern zamanların temel arayışını veya Löwith’in deyişi ile “kaderini anlamak” gerekecektir. Gerekecektir çünkü kader hem Sombart-Weber için hem Marx için biçimi kader olacaktır. Kaçınılmazın kaçınılmaz hale gelmesi olacaktır kapitalizm. Ve kaçınılmaz olandan nasıl çıkılacağı olacaktır temel uğraş. Kapitalizm ikisi için de bir var olma biçimi bir üretme biçimi olacaktır. Bu yapay, amoral ve sonuç olarak saçma bir sistemdir ikisi için de (Löwith, 2002, s. 37). Kapitalizm tümü için bir var olma biçimi, bir üretme biçimi olacaktır. Bu yapay, amoral ve sonuç olarak saçma bir sistemdir ikisi için de. (Löwith, 2002, s. 37). Rasyonalite de aslında irrasyonalite olacaktır.

Kapitalist dünyada insanın kaderi veya insanın kapitalist dünyadaki yazgısı ele alınacaktır materyalist felsefe ile idealist felsefenin buluştuğu veya çatıştığı yerde. Marx’la Weber olacaktır çatışmanın temel tarafları. Herkesin veya kimilerinin özgürlüğüdür aranacak olan. Ve aynı yerde iki düşünür için de garip bir rastlantı olarak “Yahudi’nin kaderinde “aranacaktır kapitalizmin anlamı. Weber, Marx ve Sombart’da tutsak edenin anlamı tutsak olandan hareketle aranacaktır.

Sombart kapitalizmin gelişini Yahudiliğe bağlarken, Marx da Yahudi’nin kurtuluşunu hızını alamayıp kapitalizmden çıkışa bağlayacaktır (Marx, 2006). Burada yine ayrılacaktır ustasından, Spinoza’dan. Diğer ustası Moses Hess belki de bunun için kesecektir onunla ilişkisini (Sarfati, 2012). Weber de affetmeyecektir Marx’ı Löwith ‘e göre;”Ekonomi tarihsel gelişmenin motoru olamazdı.Hümen olan buraya indigenemezdi.Bu olsa olsa bir değer yargısı olabilirdi.

Tıpkı kendisinin var oluşu siyasaya veya kutsala indirgemesine bezeyecekti söyledikleri.

Weber de Marx ve Sombart da bütünü kavradıklarını düşüneceklerdir. (Löwith, 2002, s. 181). Kaderin kaçınılmazlığını hissedeceklerdir. İkisi de “Yahudi” ile başlamışlardı analizlerine ve insanın kurtuluşunu üstü örtük veya değil ondan kurtulmaya bağlayacaklardı Kapitalizmi kavrarken Yahudi’nin ve hümen olanın bütünü içinde kaybolma riskini ikisi de görmeyecekti Olabilecek olan Anders’in deyişiyle olabilecek hale gelecekti. (BAK). 20. yüzyıl tesadüfen mi “büyük kurtuluşun” yüzyılı da olacaktı?

Marksizm belirlenmişlikler zincirinde özgürleşme veya kurtuluş sorunlarına yaklaşımında sorulara açık kalacaktır. Bilimselliği her zaman kendi savladığı oranda olacak mıdır? Zordur olumlu cevaplandırmak bu soruyu. Girişimi müspet olan adına başlayacak, ama Spinoza’nın sorularına acele ve “caute” siz(temkin) yanıtlar getirecektir. Spinozyen analizden ayrılıp katılacaktır akıl yürütmesi.. Katılma bireyin hümen yanını ortadan kaldıracaktır. Birey kendi özgünlüğü ve özgürlüğü içinde var olamayacaktır.

Gizemli bir güç kaderin kader olmaktan çıkmasını engellemek istemektedir sanki.

Öte yandan Weberyen din merkezli analiz Feueurbach’ın dediği gibi kendi hayalinin seyrinden ibaret olacaktır. Tekil olandan, dinsel olandan, bütünü kavranmasına geçemeyecektir.

Neyse ki özgürleşmenin hayal olmasının sorumluluğundan kurtulacaktır iki taraf da. ”İktisatın dünyası” imdada yetişecektir.

Özgürlük sanılı bir imge ile amoral (ahlak ötesi) kapitalizme gönüllü teslimiyet nefes aldırmayacaktır bugünün dünyasında (Ülgener, 2012).

Hayalin Yahudi’si, gerçeğin insanında gün yüzü görecektir dünyasında.

5. Kapitalizmin zihniyetinden ideal tipe

Batının diğer toplumlarına göre her alanda gecikmiş olan Almanya İçin 19. yüzyıl, kendi ile hesaplaşmasının dönemi olacaktır. “Tarihçi okulun doğuş ve yükselişinin önemli nedenlerinden birini oluşturacaktır bu kendi ile yüzleşme” (Faccarello, 2000). Siyasi olduğu kadar iktisadi ve toplumsal

olanı da kapsayacaktır geçmişten geleceğe bakış. Ve kaçınılmaz olarak Almanya kendi “Yahudi”siyle de hesaplaşmaya girişecektir. Yahudi, ülkenin entelektüel yaşamına ağırlığını koysa da bu dönemde, Siyonizm ve antisemitizm merkezli sorgulama orta Avrupa’yı kuşattığı gibi daha kuzeydeki bu ülkenin de öncelikle düşünsel yaşamına ağırlığını koyacaktır (Enzo, 1998, s. 77).

Gizemli bir güç, sanki bir yüzyıl sonra olacıklara herkesi hazırlamaya başlamıştır.

Kökenini felsefi düzeyde Alman romantizminde bulacaktır bu özgün tarihçi hareket. Romantizmin, aydınlanmanın evrensel insan projesinin reddinde büyüyen düşüncesi çok temelde Alman tarihçi okulunu da besleyecektir (Sarfati, 2017). Eylem, liberal düşüncede büyük bir parantez oluşturacak fakat son tahlilde onun dışında kalmaya asla hevesli olmayacaktır. Büyük Dünya sisteminin, kapitalizmin, dışında kalmaya soyunmayacaktır tarihçi okul. Weber belki de bu nedenle “büyük kaderi” anlamaya çalışırken insanı özgürleştirici eylemin nasıl ve nerede mümkün olacağı konusunda çok net olamayacaktır.

Okulun güçlü isimleri arasında olacaktır Weber’le birlikte Sombart. Tarihsel sübjektivitelerin, tek tek iktisadi olgular üzerinde belirleyiciliğini savunacaklardır (Faccarello, 2000, s. 39-59). Bununla birlikte bireyin de tarihsel olarak belirlenmişliğin üzerinde etkisi olabileceğini kabul edeceklerdir.

Weber sübjektivitinin bilimsel nesnellikle bağdaştığını ileri sürse de bu yöntem birçok riske gebe olacaktır. Yorumsamacılığa açık olması bu yöntemin risklerini ve zayıf yönünü oluşturacaktır. Marxist belirlenmişlikler zincirinin güvenilmezliği gibi bu yöntem de kuşku yaratıcı olacaktır son tahlilde. Bununla birlikte tarihsel sübjektivite hem Weber’in hem de Sombart’ın dünyalarının ve kapitalizm tahayyüllerinin anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

“İktisat biliminin her kategorisinin toplumsal bir kategori olduğu önermesi”nden (Faccarello, 2000) yola çıkacak olan Weber ve Sombart için iktisadi eylem de doğal olarak kaynağını belli bir toplumsal ortamda oluşturacaktır. İktisadi sistemin “kültürel karakteri ”Sombart’a göre burada mayalanacaktır. “Kapitalist zihniyet” (Sombart, 2012, s. 43). “*Mentalité économique*” olarak adlandırılacaktır bu ortamın ürünü. İktisadi eylem ancak bundan sonraki aşamada tahlil edilebilecektir kendisine göre. Çünkü iktisat bilimi Sombart’a göre “hadiseleri sadece dış vasıfları ile toplayan ve terkip eden bir izah tarzına değil; bilakis onları ifade eden, ettikleri mana bütünlüğü ile kavrayabilen bir anlayış usulüne inhisar ettirilecektir (Ülgener, 2012).

Sombart’ın takipçisi Sabri Ülgener’in yorumundan anlaşıldığı gibi “kapitalist zihniyet” Sombart’la beraber artık saf bilimsel yöntemin dışındadır İnsana dair çok kapsayıcı ve çok etraflı anlatımları bilimsel yöntemin eksikliğini tamamlamak için kullanılacaktır.

Ama Ülgener her şeye rağmen kimi zaman da eleştirecektir yöntemi. Şöyle yazacaktır: “...Fakat objektif ve sübjektif fikrin birbirinden başka sahalara ait olmayıp aynı manevî vahdet içerisinde birleşmiş olmalarını ispat etmek lâzım gelince, burada yeniden metafizik hudutlarına yaklaşan ve hatta belki de onları aşan spekülâtif bir düşünce tarzının göze çarpmaması imkânsızdır. Sombart’ın bu ciheti ispata çalışırken, rasyonel bir düşünce ve muhakemenin hudutları dışında tam bir «*intuition*» dünyasının biraz karanlık ve bulanık sahasına girmiş olduğunu hissediyoruz”.

Weber de netliğin eksikliğinin farkına varacak ve Protestan Etiği’nde şöyle yazacaktır: “kapitalist zihniyet kavramının açıklanması gerçekten biraz zor olacaktır. Terim, çok iddialıdır (Weber, 1991, s. 100). Sosyolog, Din Sosyolojisi’nde bunu şöyle tanımlayacaktır: “Kapitalizmin gelişmesinin itici güçlerini araştırmak, kapitalist zihniyeti araştırmak demektir öncelikle” (Weber, 2006).

Daha ilerde göreceğiz kapitalist sistemin önce doğuşu sonra süregelmesi Sombart tarafından da özellikle “zihniyet” ve “tıpleme” kavramları ile izah edilecektir. İlerde görebileceğimiz gibi bu idealist yaklaşımın (mutlaka belirli avantajları ile) toplumsal olguları tahlilde tamamen sübjektif bir davranışı çağırıştırabileceğini dikkate almak gerekecektir. Nitekim Sombart’tan yola çıkan Ülgener de bunun farkına varacaktır. (Ülgener, 2012, s. 109).

İdeal bir yapılandırma olacaktır Weber’e göre bu; “mantık anlamında buna ait özelliklerin tek taraflı olarak vurgulanması ve buradan hareketle bu kavram özel birtakım somut olgularla bağlantı kurulması olarak tarif edilebilecektir.

Weber şöyle yazacaktır bu konuda, “bütün istediğimiz gerçekliği tüm yönleriyle kavramaktır ve bu, kültürel anlamı da içerecektir.” Sombart da bu konularda Weber gibi düşünecektir.

Burada özellikle Sombart’ın Yahudiliğin iktisadi hayattaki yerini incelerken düşeceği yanlışların bu metodolojinin yapısal tanımıyla ilişkili olduğunu şimdilik sadece belirtmekle yetinilecektir. Sombart’ın buraya dayanarak çizeceği Yahudi tipolojisi gerçekliğin sadece olgunun bir yanını gösterecektir. Sombart, bilerek veya bilmeyerek görüleceği gibi gerçekliğin unsurlarından bir tanesini bu tipolojik metodolojiye dayandırarak tüm gerçeklikle bağlantılandıracaktır. Gerçeklik eksik tarif edilecek. Eksik olan bütün olarak gösterilecektir.

Sübjektiflik Sombart’ın yapıtının “ırklar” bölümünde niyet gütmeye dönüşebilecek midir? Bu, soru olarak bırakılacaktır şimdilik.

Metodoloji kısmında bu işaret edilenlerden sonra artık Weber ve Sombart’ın “kapitalist zihniyetinin” içeriğinin anlatımına geçmek gerekecek çünkü ancak ondan sonra Sombart’ın Yahudi tiplemesinin bilimselliğini hangi kuramlara dayanarak savunduğunu anlamak kolaylaşacaktır.

Weber için fakat kuşkusuz Sombart için de temel amaç yukarıda görüldüğü gibi içinde yaşanan gerçekliği nedenleriyle ve özellikle kültürel faktörleri vurgulayarak tahlil etmek olacaktır. Modern zamanların gerçekliği kuşkusuz kapitalizmdir. Burada Weber, Marx’la tamamiyle aynı fikirdedir fakat bundan sonra bu büyük sistemin analiz metotlarından başlayarak varılacak sonuçlara kadar tümünden yolları ayrılacaktır. Analiz yöntemi hakkındaki farklılıkları yukarıda belirtildiğine göre artık; asıl olana, sistemin unsurlarına, onların değerlendirilmesine ve sonuçlarına gelecektir sıra.

Sombart için olduğu gibi Weber için de kapitalizm öncelikle “akıl yönetimindeki eylem” demek olacaktır. İktisadi deyimle “rasyonalite”dir bu. Sombart aynı vurguda olmazsa da burda Weber’i takip edecektir. Weber için, Löwith’in de belirteceği gibi rasyonel olanın aslında irrasyonel olacaktır aslında (Löwith, 2002, s. 81).

Gerçekten de yaşantısını sürdürebilmek için insanın para kazanması, ne kadar akıllıca bir eylem olsa da Aristo’nun da belirttiği gibi para için para kazanmak (*chrématistique*) etik açıdan onaylanmayacak olması bir yana bunun için çaba sarf etmek de akıllıca bir iş olmayacaktır. Bu durumda açıktır ki bütün radikal rasyonalizasyon eylemi neredeyse bir kader olarak irrasyonel eylemleri kapsayacaktır. Bunu zaten Weber, Dinler Sosyolojisi’nde belirtecektir (Weber, 2006, s. 35). Öyleyse bu rasyonalizasyon çabasının anlaşılması kaçınılmazdır. Weber için Dinler Sosyolojisi’nin temel işlevi son tahlilde rasyonalizmin sosyolojisine katkıda bulunmak olacaktır (Löwith, 2002, s. 83).

Weber’in daha sonra Sombart’ın da onu izleyebileceği gibi temel sorunu akılsızlığın akılı olarak nitelediği gizeme, bilimin güçlü ışığını tutmak olacaktır (Dupuy J.-P. , 2012, s. 206).

Gördük ki bilimin ışığı, Weber ve Sombart için bütün tarihçi ekolde olduğu gibi salt bir nedensellik kategorisine indirgenemeyecektir. Bu, gerçeklik ancak insanın insanlık durumunu oluşturan tüm kültürel faktörler deşifre edilirse aydınlatılabilecektir. Görüyoruz ki Sombart’ın “kapitalizmde” ve (Sombart, 1932) Yahudiliğe ilişkin yapıtında, (Sombart, 2012) Weber’in “Protestanlığın Etiği”nde (Weber, 1991) ve “Dinler Sosyolojisi”nde (Weber, 2006) olduğu gibi kültürün temel kaynağı din olacaktır.

Çelişki ancak böyle bir bütünsel yaklaşımın, içinde anlaşılabilir. Modern zamanlara ait bir yaşam biçimi de ancak burada kavranabilecektir. Belirli bir etiğin sonucu olacaktır bu (Weber, 2006, s. 230). Bu etik kapitalizmin ama aynı zamanda da burjuvanın etiğinde somutlaşacaktır. Protestan burjuvazinin etiği olacaktır bu. Tümünde aslında rasyonalizmin bir unsuru olacaktır. Ama belirtmek gerekir ki rasyonalite Weber için aslında dinsel rasyonalitesidir.

Weber, “kapitalist zihniyeti” bilindiği gibi temelde Protestanlık dininin temel etiğine bağlayacaktır. Fakat burada vurgulanmak istenen kapitalizmin bir nedensellik ilişkisi içinde Protestanlığın sonucu olduğunu ileri sürmek değildir (Dupuy J.-P. , 2012).

Pierre Chaunu’nun belirttiği gibi ikisinin arasında bir ilişki olduğunun altının çizilmesidir sadece. Şöyle diyecektir Chaunu: “1560 ile 1980 yılları arasındaki haritaya bakarsak iki oluşum arasında büyük bir çakışma olduğunu görürüz. Her şey 1520 ile 1550 yılları arasında olmuştur. Aşağı yukarı 16. yüzyıl ortalarının haritasıyla 20. yüzyıl haritası birbiriyle çakışacaktır. İncelememizi Rostow’a göre yaptığımızda %80 oranında Protestan olan ve Calvinist geleneğin ağırlıklı olduğu

ülkelerle kapitalist büyümenin başlayıp hızlandığı ülkelerin neredeyse aynı olduğunu görürüz (Chaunu, 1981, s. 46).

Weber temelde birçok farklı toplumda insanların davranışlarının onların varlığa ilişkin genel düşünceleri ile ilişkili olarak oluştuğunu ve dinsel dogmaların da bu düşüncelerinin ciddi bir parçasını oluşturduğunu ileri sürecektir.

Öte yandan Kalvinizm’in doktrinine göre inanç, ancak mesleki bir aktivite ile doğrulanabilecektir. Ayrıca inançlı olan neredeyse Smith’in ileri sürdüğü gibi tanrının dünyayı yarattıktan sonra artık hiç müdahalesiz, eylemsiz en mükemmelini oluşturduğunu ileri sürmeyecektir. Tanrı, evren denen bu mükemmel makinede herkesin eylemi ile ona katkıda bulunmasını isteyecektir (Lerminier, 2017, s. 14). Çok benzer bir düşünce Yahudilik teolojisinin de temelini oluşturacaktır. Calvin’in, teolojii eleştirmesiyle beraber aslında rasyonalizm ciddi bir şekilde gelişecektir. Calvin, böylece niyeti olmazsa da felsefeye hizmet edecektir (Lerminier, 2017, s. 37). Ayrıldıkları noktaları dikkate nimetlerinden yararlanmak günah sayılacaktır. Aslında irrasyonel olan birikim böylelikle rasyonalize edilmiş olacaktır.

Kapitalizmin iki büyük temeli rasyonalite ve birikimi dinsel motifle açıklamış olacaktır. Kapitalizm sonsuz birikim, kâr ve bunların rasyonalite içinde düzenlenmesi demekse rasyonalite bunların içinde nerede ise en önemlisi olacaktır.

Sombart’a göre ise geleneksel iktisadi zihniyetin yerine geçen ve orada bir dinginliğe bir stabiliteye yer açan eski sistemin yerine bireyin başını çektiği bir fırtınalı deniz olacaktır kapitalizm. Kapitalizm bu durumda ihtiraslı bir kazanç isteğinin buz gibi bir rasyonalite tarafından yönetimi olarak tanımlanabilecektir.

6. Sombart’ın kapitalizmi-Yahudi’nin kapitalizmi Homo judaeus ve homo capitalius

“Lanet olsun zenginlik biriktirene”

İşaya

Weber’le beraber Sombart’a göre de insan, sözün veya kutsalın eseridir. Maddenin değildir. Öyle ise iktisadi olanın zihinsel her zaman tek başına belirleme yetisi yoktur.

İktisadi olan tersine, öncelikle yukarıdan beri belirtildiği gibi bir zihniyetin yansımasıdır. Zihniyet, kültürel düzeyde oluşandır. Din de zihniyetin temelidir. İdeal tip bu sürecin sonunda nihayet ortaya çıktığında iktisadi ve toplumsal düzey tahlil edilebilecektir. Bu mantık zinciri takip edildiğinde iki düzeyin temel belirleyicisi anlaşılıyor ki din olacaktır.

Şimdiye kadar söylenenleri özetlemeye devam edersek Weber’in ideal tipi asketik, püriten, rasyonel, disiplinli bir Protestan olacaktır. ”Sonsuz kazanç sağlama hırısının kapitalizm ile bir ilgisi” olmayacaktır. İdeal tipte asıl olan zihniyet ve kazancın rasyonalizasyonu”dur.” (Weber, 1991). Temelde Weber’in yöntemi ile örtüşen Sombart “ideal tipin tarifinde “ondan ayrılacak ve daha çelişkili görünecektir. Değişik ve birbirleri ile ters düşen kriterleri aynı tanımın içine soktuğunda nesnelliği kuşku uyandıracaktır.

Sombart, Yahudilikle kapitalizm arasındaki ilişkileri incelemeye kendisini Weber’in teşvik ettiğini söyleyecektir. Arkadaşı olan Weber ise onu hem ”burjuva” hem de “Yahudi” hakkındaki görüşlerinden dolayı eleştirecektir.

Sombart için kapitalizmin ideal tipi önceden belirlenmiş kriterlerde değil “Yahudi”nin kendince evrensel karakterinde tanımlanacaktır. Yahudi burada zaman ötesi, mekân ötesidir. Koşulları değişik tarihsel zamanlarda değişen bir varlık olmayacaktır Yahudi Sombart için. Marx’ın yanlısına bilinmez nedenlerle o da düşecektir. Öyle olduğunda Sombartyen tezde önceliğin nesnel kriterler değil Yahudi’nin bizzat kendisinde olduğu kuşku uyanacaktır.

Yahudi hakkındaki tekil tespitlerinin önemli bir kısmı doğru da olsa buradan tarihsel bir genel yargıya gidış yöntemi kuşku uyandıracaktır. Sombart metodolojisinde buna karşı olduğunu söylese de “Yahudi-iktisadi yaşam” ilişkisinin tahlilinde tekilden kesin sonuçlu genele gitmeye soyunacaktır

Gerektiğinde aç gözlü, kurnaz, doyumsuz, hırslı olan kapitalizmin bu ideal tipi Yahudi, kimi zaman da püriten, asketik olacaktır. Lüks düşkünü, gösterişçidir bu tip ama kimileyin de rasyonel, tutumlu, hesaplayıcıdır.

Weber'in püritanizmin kapitalizme giden yolda önemli olduğu tezine her zaman katılmayacak ama yine de bunun daha çok Yahudiliğe özgü bir yaşam felsefesi olduğunu ve bu nedenle Protestanlıktan çok önceye ait olduğunu ileri sürecektir (Assoun, 1976).

Sombart bu çelişik özelliklerin tümü için Yahudi dini kaynaklarından örnek bulabilecektir. Lüks düşkünlüğünü eleştirmek için kutsal yazından "Hayatı, neşeyi, zeytinyağını ve şarabı seven bir insan asla zenginlik bitiremeyecektir"³ örneğini getirecek ama başka bir yerde Amsterdam'da Yahudilerin nasıl gösterişçi yaşadıklarını ve bunun kapitalizmin gelişmesinde olumlu payını belirtebilecektir (Sombart, 2012, s. 17). Bu nedenle Sombart için kapitalizm hangi zihniyetin ürünüdür bilinmeyecektir.

Yine de bellidir ki iktisatçıya göre kapitalizm son tahlilde sonsuz kazanç hırsının egemen olduğu bir sistem olacaktır. Bu hırs da Yahudi'ye özgü bir hırdır. Yahudiler kapitalist sistemin gerektirdiği insan tipinin tüm özelliklerine sahiptirler. Bu özellikler de onlara ait oldukları dinlerinden gelmektedir.

Yahudi'nin dinidir öncelikle kapitalizmin oluşumunda Yahudi'yi etkili yapacak olan. Din, inançların davranışında etkili olacaktır. Din ilginç bir şekilde Sombart için zihnin bir yönelimidir, sübjektif bir davranıştır. Yahudi'nin bu *a priori* eğiliminin nerden geldiğini izah edemeyecektir Sombart. Dinin bir halkın iktisadi davranışını etkilemekte önemli olduğunu söyleyip Weber'e atıfta bulunmakla yetinecektir.

Sombart din kapitalizm ilişkisini vurgulamak için Rotschild'ın bir dindar olduğunu ileri sürecektir kadar ilginç bir sav da ileri sürebilecektir.

Sombart anlaşılıyor ki nitelikli bilimsel bulguları ile en bayağı yargıları ayna anda verebilecektir yapıtında. İlkel kapitalizmle modern kapitalizmi bilinmez hangi nedenlerle karıştıracaktır. Temel amacı sanki insan varlığının dininin ürünü olduğunu kanıtlamak (Léon, 2018, s. 6) ve belki de ayrıca Yahudi'yi en azından karikatürize etmek olacaktır (Poliakov, 1961). İnsanı hayrete düşürecek şekilde Marx'ı ve "Yahudi sorununu" bu yapıtı ile hatırlatacaktır.

Bununla birlikte "Yahudiler ve iktisadi hayat"ın bir tez olmadığını bilimsel bir çalışma olduğunu belirtecektir Sombart sıklıkla. Olanı olduğu gibi yazdığını ileri sürecektir (Sombart, 2012, s. 13). Nesnellik üzerine yukarıya alınan metodolojik yaklaşımları bilindiğinde ve Sabri Ülgener'in de dediği gibi metafiziğin dahi sınırlarını zorladığı akla geldiğinde çok da güvenilemeyecektir dediklerine. Çelişik mekan ve zamanlardan alınan dini örnekleri de yazarın ideolojisine uygun bir tez ortaya getirme peşinde olduğu kuşkusunu uyandıracaktır.

Weber gibi o da rasyonalizmi kapitalizmin temel bir unsuru olarak göstermek istediğinde "ticaretle uğraşan Yahudi'nin nitel olanla değil nicel olanla ilgilendiğini" söyleyecektir. "Satıcı" diyecektir önce mübadele ile ilgilenendir.

Bu da sayısallığa öncelik vermek anlamını taşıyacaktır. Bu da sayısallığa öncelik vermek anlamını taşıyacaktır. Sombart burada ani bir sıçrama ile bu kez bunun rasyonalite olduğunu ileri sürecektir (Sombart, 2012). Satıcı rasyonel düşüncenin bu şekilde temelini oluşturmuş olacaktır.

İlginç bir rasyonalite yaklaşımı ile devam edecektir Sombart: cennete giriş izninin de tanrı ile bir hesaplaşmadan sonra mümkün olduğunu ve bunun da Yahudi'nin rasyonalitesinin temeli olduğuna işaret edecektir Uzun uzun anlatacaktır cennete giriş izninde iyi ve kötünün borç ve alacak hesabını nasıl oluşturduğunu Kuşkusuz doğru olan bu anlatıdan, dinle ilgili ontolojik bir çıkarım yerine ve mesela İslamda bu tür bir hesaplaşmanın daha da baskın olduğunun altının çizilmesi beklenirken, Sombart bunların hiçbirinden bahsetmeyecektir.

Sombart önce 1250'lerde başlattığı kapitalizmi sonra Yahudilerin İspanya'dan kovulma tarihlerine çekecektir. Bu kez kapitalizmin başlangıç tarihi 1492 olacaktır. Bunun sonucunda kuzey ülkelerinde 17. yüzyıldan itibaren büyük bir iktisadi gelişme görülecektir (Sombart, 2012, s. 26). Zenginlik bu şekilde kapitalizmin oluşma dinamikleri ile birlikte güneyden kuzeydeki uluslara (Hollanda, Belçika, Fransa, İngiltere vs...) geçecektir.

Amerika'da da kapitalizm bir Yahudi'nin (Kolomb'un) komutasında buraya giden Yahudilerle kök salmaya başlayacaktır. Kolomb'un not defterlerine bakıldığında Yahudi'nin böyle

³ Tevrat/Meseller/21,17

bir misyon yüklendiğini belirten satırlara değil bilimin övgüsüne rastlansa (Schmidt, 2012). Sombart'ın zorlamalı tahayyülüne göre Colomb'un 3 Ağustos 1492'de Amerika'ya ilk yelken açması bu kıtada kapitalizmin zihinsel ve maddi yapısının ayrıca sömürgeciliğin kök tutmasını sağlayacaktır "Yahudiler, Atlantik kıyısında **kapitalist zihniyetin** ilk uyanışını sağlayacaklardır" Sombart.

Yahudi varlığının bireyci zihniyeti, onu özgür ticarete ve rekabete yöneltecek böylece herkesten en az on yüzyıl öncesinden kapitalizmin mantığını hazırlamış olacaktır. İspanya'dan çıkan Yahudiler, Sombart'ın verdiği rakamlardan anlaşılmaktadır ki büyük oranda Osmanlı imparatorluğuna göç edeceklerdir. Bu zaten Benbassa'nın çalışmalarından da teyit edilebilecektir (Benbassa, 2002). Bu durumda ister istemez gittikleri tüm ülkelere kapitalizmin de mantığını götüren Yahudilerin aynı şeyi neden Osmanlı ve İslam topraklarında gerçekleştirmedikleri sorusu takılacaktır. Arap ve Kuzey Afrika'daki Yahudi sayısının mesela bir Norveç e göre ne kadar büyük olduğu bilindiğinde, Kanuni'nin döneminden sonra zenginleşme ve kapitalistleşmenin Osmanlı topraklarında neden gerçekleşmediği akla takılacaktır. Attali'nin de "Yahudiler ve para" isimli çalışmasında belirttiği gibi Yahudi'lerin diğer Avrupa ülkelerine zenginlik götürdükleri mümkün bir tez olsa bile böylesine büyük bir dönüşümü salt bu nedene bağlamak tarihsel olarak da yöntemsel olarak da en azından tutarsızlık olacaktır. Yine de Sombart kendi bilgilerinden hareket ederek modern kapitalizmin aslında Yahudi'nin özünün yansımasından başka bir şey olmadığını ileri sürecektir (Sombart, 2012, s. 49).

Sombart'a göre Yahudi, spekülasyona özel bir yeteneği olan tiptir bundan dolayı hamiline kâğıdı da icat edecektir. Sombart prekapitalist zihniyetin spekülatif eğilimi ile modern kapitalizmi karıştırmaya devam edecektir.

Sombart, Tomizmin egemen olduğu dönemde katı bir ahlak kuralına tabi olan Hristiyan ın bu yüzden kapitalizme geçiş yapamayacağını söyleyecek ve buna sadece Yahudi'nin uymayacağını belirtecekti. Hâlbuki Le Goff iktisadi birikimin orta çağdan başladığını belirtecektir (Goff, 2014). Devam edecektir Sombart, Yahudi bir iş adamıdır ve o sırada sadece işin gerektirdiğini yapandır. Kâr onun için en önemli unsurdur (Sombart, 2012, s. 151).

Ama Yahudi'nin tefeci niteliğinin prekapitalist döneme ait olduğunu yine görmezden gelecektir Sombart ve para ödünç verme işlemin kapitalizmin doğuşundaki önemini vurgulayacaktır. (Sombart, 2012, s. 206).

Uzun bir dinsel açıklama yapacaktır Sombart ve sonunda şu sonuca varacaktır: "Yahudi dininin temelinde kapitalizmin temelindeki prensiplerin aynıları vardır, ikisinin zihniyeti aynıdır. Yahudi dini aklın bir ürünüdür entelektüel bir yapısı vardır ve finalist bir kurgusu vardır. Dış dünyaya dönüktür, mekanik bir organizmaya benzer doğal hayatı yok etmeye ve kendine tabii kılmaya dönüktür. Hayatın her alanında egemenliği sağlamaya çalışır. Aynen kapitalizm gibi o da yabancı bir öge gibi davranır, nereden geldiği ve ne zaman geldiği belli olmayan yaratıcı bir gücün egemenliğinde güdülerin ve ani olanların dünyasında rasyonel ve yapay bir üründür. Yahudi dininde gizem yoktur. Bu kapitalizmle aynı özelliktedir; rasyonalizm ve entelektüalizm. Yahudi dini de kapitalizm de irrasyonel olan, gizemli olan her şeye karşıdır. Yahudi dininde kendinden geçme yoktur. Bu açıdan diğer dinlerden ayrılır. Hristiyanlık dininin bile gizemi yoktur Yahudilikte.

Kapitalizmle ortak yanları Yahudi dinindeki ve sistemdeki sözleşmecî düzenlemedir. Tanrı ile Yahudilik arasında durmaksızın bir sözleşme vardır. Yahudilik neredeyse budur, tanrı ile seçilmiş halk arasında bir sözleşmedir; neredeyse ticari bir sözleşmedir.

Yaşam, Yahudi dininde bir muhasebe defteri gibidir. Aktifi ve pasifi vardır, borç ve alacak vardır. Önemli olan aktif ve pasif arasındaki olumlu sonuçtur; sürekli bu hesap yapılır. Bu durumda kutsallık hayatın olumsuzlanması değildir. Hayatın aynı zamanda güdülerin peşine takılması da değildir. Çünkü o zaman hayat doğru insan için gerçekleşmeyecek bir şey olacaktır. Kutsal bir yaşam rasyonel bir yaşam demektir Yahudi için.

Sombart yetinmeyecektir. Daha önce yaşama dönük olarak nitelediği Yahudi'ye dolaylı seks yasağı konduğunu ileri sürecektir. Freud'a da atıfta bulunarak seksüel asketizmin Yahudi tarafından kazanç hırsıyla telafi edileceğini ileri sürecektir. Sekste doyurulamayan güdü, sonsuz kazanç isteği ile doyurulacaktır.

Homo judaeus ve homo capitalius Sombart'a göre aynı türün ürünleridir ikisi de yapay, rasyonel insanlardır.

Sonuçta, Yahudi varlığının bireyci ve rekabetçi zihniyeti onu özgür ticarete yöneltecek ve herkesten en az on yüzyıl öncesinden kapitalizmin mantığını hazırlamış olacaktır.

Sombart kimi zaman doğru olan şeylerin tespitini yapsa da bunun sonucunda beklenen bu özelliklerin bir çoğunun tek tanrılı dinlerin ontolojisi olduğu çıkarımını yapması iken o bilinmez hangi nedenlerle bunları sadece Yahudiliğe yoracaktır.

7. Bitirirken veya Kimdir Yahudi?

Yahudi kimliği üzerine kendini sorgulamak zaten onu kaybetmiş olmak demektir ama yine de kaçınmamak gerekir bundan, aksi takdirde sorgulamak mümkün olmayacaktır.

Levinas

Yahudi'nin dışında kendinin varlık nedenini araştırmaktan sorumlu bir varlık yoktur demek yeterli olmayacaktır. Çünkü onun varlık nedeni aynı zamanda kendi dışındakinin de irdelediği bir sorun olacaktır diyecektir" (Levinas, 2015, s. 3), "Yahudi Varlığı"nı sorgulamaya giriştiğinde.

Şaşılacak derecede doğru bir tespit olacaktır filozofunki. Bu gök kubbe altındaki var oluş nedenini sürekli araştıran veya araştırmak zorunda kalan ender varlıklardan biri olacaktır Yahudi. Kendi dışında kalanlar da sürekli onu sorguladığı için mi oluşmuştur bu ağır yük yoksa *a priori* kendi varlık nedeni ile mi ilgilidir bu durum bilinemeyecektir. Bilinen, kendi dışındakinin de aynı varlığı sorguladığının apaçık bir gerçek olmasından dolayı bu kaderin kaçılmayacak olmasıdır. Tıpkı Löwith'in de belirttiği gibi modern zamanların insan varlığının kapitalizmden hatta iktisadın hayaletinden kaçınmasının mümkün olmamak bir yana tahayyül bile edilemez olması gibi.

Sorgulanmaması mümkün olmayan bu "Yahudi-varlık" Sombart'ın tipolojisini içerip aşacaktır. Sombart'ın kısmi doğru analizleri binlerce yıllık bu varlığın ancak karikatürü olabilecektir bu haliyle. Yazık da olacaktır. Kısmi gerçeklikler iddiasını makul tutsaydı "Yahudi-varlık"la modern zamanların "insan-varlığı" arasında daha anlaşılır bir çizgi çekilebilecekti. Ve ikisinin de esareti anlaşılabilir olacaktı kim bilir.

Marx'sız, Freud'suz, Kafka'sız, Proust'suz soyunmasaydı Sombart bu işe ama önce o da özgür olsaydı.

Maimonides'ten Spinoza'ya oradan Proudhon'a, Marx'a, Voltaire'den Feuerbach'a, Hegel'e, Troçki'ye; Freud'dan Arendt'e, Sartre'dan Heidegger'e, Keynes'ten Sombart ve Weber'e; Yahudi üzerine düşünülecek bir sorun olmaktan kurtulamadığında...

Sorun evet tek başına olmamak demek olacaktır."Yahudi sorununda" da tamlamanın tamlayanı da olacaktır öbür tarafta Tamlayanla tamlanan birbirlerini var edip büyüteceklerdir hep. Niteleyen, niteleneni var edecektir boşlukta.

Belki de onun için Sartre kendi egzisyantalizmi içinde Yahudi'yi "başkalarının ona Yahudi dediğidir" diye niteleyecektir (Sartre, 1985). Yahudi sanki bir tamlayanı veya tanımlayanı beklemektedir "Yahudi" olmak için. Tarihin kim bilir belki anlamsızlığında veya gök kubbenin boşluğunda "Adonai"ı beklemektedir. Ama tanımlayan da sanki onun aracılığı ile kavramayı beklemektedir varlığı.

Tarihin başından ama özellikle modern zamanlardan beri tüm tasarımların sorumluluğunun ona atfediliyorsa sormak ve sorgulamak isteyecektir o da varlığını.

Kaf dağımın arkasındaki bu büyük gizemli kimileyin Weber'in "parya halkı" (Weber, 2010) kimi zaman Abraham Léon'un sınıf-halkı olacaktır (Léon, 2018). Şaşılacak bir şekilde Marx ile sömürenin prototipi olmayı da yüklenecektir (Marx, 2006) ve nihayet gördük Sombart'ın "kurnaz, muhteris akıllısı" olacaktır.

Levinas "Yahudi olarak varlık salt Yahudi'nin varlığına ait olmayacaktır, tüm insanın varlığına ait olacaktır " derken haklı mı çıkmıştır sanki; (Levinas, 2015) "Yahudi'nin kurtuluşu insanlığın Yahudilikten kurtuluşu ile mümkün olacaktır" diyen Marx'la ikisi istemeden örtüşmüş mü olacaktır böylece?

Kapitalizm veya daha genişliğine anlatımı ile “İktisadın toplumu” bugün insanın bir var olma biçimini anlatıyorsa bu yer üzerinde, bu da Sombart’a göre Yahudi’nin vaz ettiği ise Yahudi’nin durumu artık insanlığın durumu ile bütünleşmiş demek olmayacak mıdır ve bunun günahı varlığın tümüne ait olmayacak mıdır?

Ve Yahudi seslenmeyecek midir tarihin dipsiz kuyularından bugüne;”Tanrım elimde silahım yoktu, korkak dediler, silah aldım saldırgan dediler, bana yol göster.”

Marcel Proust’suz, Benjamin’siz, Zweig’siz bu Yahudi varlığı kavramaya çalışan Sombart’ın paradokslarına şaşmaya bile gerek yoktur. Kolomb, itirazlar yükseldiğinde gemicilerinden size değil sadece bilime bakarım; pusulaya diyecektir.

Tarihe ve bugüne nasıl bakılacak? Yahudi evet küreselleşmeye babalık yapmıştır ; onun çocuğudur küreselleşme ama kendisi de kapitalizmin çocuğudur aynı zamanda (Morin, 2006, s. 56). Mommsen haksız olmayacaktır Sombart çalışmasını heba etti derken (MOMMSEN, 2011). “Zenginlik bilgenin yoksulluk kötünün evinde olacaktır”⁴ alıntısında haklıydı Sombart eğer İşıya’yı unutmuş olmasaydı.

Bilmeliydi ki Sombart çünkü “Yahudi olmak sadece para ile özdeşleşmek değildi, “Yahudi olmak tarih boyu aynı zamanda mahrum olmak da demektir.” Sombart haklı olarak kutsal kitaptaki “kendininkilere değil diğerlerine faizsiz ödünç vermeyeceksiniz”i işaret edecek ama ödünçülerin tarih boyu yoksulluk ve yoksunluğunu gözden kaçıracaktır.

Egemen iktisat bilimi kıtlıktan ve yokluktan bahseder. Bu hipotezle yola koyulur. Sombart’ın Yahudi’ye atfettiği kapitalizm de doğal olarak aynı varsayım ile hareket edecektir. Bununla birlikte Sombart’ın işaret etmeyi unuttuğunu hatırlatmak gerekecek: Yaratılış şöyle başlar: “Tanrı gördü ki yaptığı iyiydi”.

Kıtlık (*rareté*) bu perspektifte insanın iyiyi veya yeterli olanı görememesinden kaynaklanandır. Kutsal’ın bu yorumuna göre belki de sonsuz sahip olma isteğidir kıtlığı yaratan; insanı kendine aç hissettiren (Trigano, 2011).

Tekrar edince “Yahudi varlık” Sombart’ın kapitalizmi inşa eden sonsuz hırs taki varlığına sığmamaktadır. Çok bilimsel olduğundan kuşku duyacağız Sombart’ın (Zgadanski, 2006).

Nasyonal sosyalizmin hazırlığında mıydı Sombart bilinmez. Bilinen tarihi Marx gibi kısmi doğrulardan hareket ederek kavramak isteyeceğidir. Ve Marx gibi bilinmezmin müknatısında savrulup eskatolojiyi bilimsel sanmaktan kurtulamayacağıdır (Sarfati, 2012), (Löwith, 2002), (Marx, 2006). Tarih Attali’nin de Poliakov’un da dediği gibi Sombart’ı belki hak etmediği bir yere koyacaktır (Attali, 2003).

Kim bilir düşünmüş müdür Sombart; Nefreti, nefret edilen mi yaratmıştır? Yoksa itirafa bile utarılan nerede ise müstehcen bir küstahlık duygusu mu? (Levinas, 2015). Bugün Yahudi’nin sahteliği ile dünyanın sahteliği iç içe büyümekte midir?

Kaynakça

- Assoun, P.-L. (1976). Durkheim et le socialisme de la chaire. *Revue française de science politique* , 957-982.
- Attali, J. (2003). *Les Juifs, le monde et l'argent* . Paris: Le Livre de Poche.
- Benbassa, E. (2002). *Histoire des juifs sépharades : De Tolède à Salonique* . Paris: Points.
- Besançon, A. (2005). *Le malheur du siècle*. Paris: Tempus Perrin.
- Braudel, F. (1992). *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*. İstanbul: Ağaç.
- Braudel, F. (2017). *Maddi Uygarlık II*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Chaunu, P. (1981). *Église, culture et société : Essais sur Réforme et Contre-Réforme, 1517-1620* . Paris: SEDES.
- Dupuy, J.-P. (2012). *L'Avenir de l'économie : Sortir de l'économystification*. Paris: Flammarion.
- Dupuy, J.-P. (2012). *L'Avenir de l'économie : Sortir de l'économystification*. Paris: Flammarion.
- Dupuy, J.-p. (2015). *Petite métaphysique des tsunamis* . Paris: Points .

⁴ Tevrat/Deuteronom/15/6

- Engels, F., & Marx, K. (2007). *L'idéologie allemande*. Paris: Nathan.
- Enzo, T. (1998). *Les Marxistes et la Question Juive*. Paris: Kimé.
- Faccarello, G. (2000). *Nouvelle histoire de la pensée économique : Des institutionnalistes à la période contemporaine, tome 3*. Paris: La Découverte.
- Feuerbach, L. (1992). *L'essence du christianisme*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M. (2017). *L'avènement de la démocratie, IV : Le nouveau monde: L'Avènement de la démocratie IV*. Paris: Gallimard.
- Godin, C. (2004). *Dictionnaire de philosophie*. Paris: Fayard.
- Goff, L. (2014). *Mrchands et bangiques du moyen Age*. Paris: Press Universitaires de France.
- Grinberg, A. (2009). *Rosa, la vie : lettres de Rosa Luxemburg*. Paris: de l'Atelier.
- Léon, A. (2018). *La conception matérialiste de la question juive*. Paris: Editions Entremonde.
- Lerminier, E. (2017). *Le Calvinisme*. Paris: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Levinas, E. (2015). *Etre juif : Suivi d'une Lettre à Maurice Blanchot*. Paris: Rivages.
- Löwith, K. (2002). *Histoire et salut : Les Présupposés théologiques de la philosophie de l'histoire*. Paris: Gallimard.
- Marx, K. (2009). *Feuerbach. Conception matérialiste contre conception idéaliste: Extrait de L'idéologie allemande*. Paris: Folio.
- Marx, K. (2006). *Sur la question juive*. Paris: La Fabrique.
- Marx, K., & Engels, F. (1976). *Alman İdeolojisi – Feuerbach*. Ankara: Sol Yayınları.
- Misrahi, R. (2003). *Le Sujet et son désir*. Paris: Pleins Feux.
- MOMMSEN, T. (2011). *Histoire romaine*. Paris: Bouquins.
- Morin, E. (2006). *Le Monde Moderne et la Question Juive*. Paris: Le Seuil.
- Poliakov, L. (1961). *Histoire de l'antisémitisme II*. Paris: Calmann-Lévy.
- Sarfati, M. (2009). *Ekonomi Politigin İnsanı Kim'dir?* İstanbul: Derin Yayınları.
- Sarfati, M. (2017). L'ıst'ın İktisadi Düşüncesinin “Türkleştirme Süreci”. M. E. Özgür, A. Duman, & A. Y. Kaya içinde, *Türkiye'de İktisadi Düşünce* (s. 131). İstanbul: İletişim.
- Sarfati, M. (2019). Rousseau-Smith- Walras – Nordhaus: İktisadın, Zenginliğin Bilimi Olma İhtirasının Anatomisi. *İktisat ve Toplum Dergisi*.
- Sarfati, M. (2012). Üniversal Enternasyonel Sarmalında Marx Ve “Yahudi Sorunu”. S. K. Sevinç Orhan içinde, *İktisatta Bir Hayalet: Karl Marx* (s. 239). İstanbul: İletişim.
- Sarfati, M. (2012). Üniversal Enternasyonel Sarmalında Marx ve Yahudi Sorunu. S. Orhan, S. Koloğlugil, & A. Yalçıntaş içinde, *İktisatta Bir Hayalet: Karl Marx* (s. 239). İstanbul: İletişim.
- Sartre, J.-P. (1985). *Réflexions sur la question juive*. Paris: Gallimard.
- Schmidt, M.-F. (2012). *Christophe Colomb*. Paris: Editions Gallimard.
- Simmel, G. (2016). *Philosophie de la religion*. Paris: Payot.
- Sombart, W. (1932). *L'Apogée du capitalisme*. Paris: Payot.
- Sombart, W. (1932). *L'Apogée du capitalisme I*. Paris: Payot.
- Sombart, W. (2012). *Les Juifs et la vie économique*. Paris: Groupe Saint-Rémi.
- Trigano, S. (2011). *le judaïsme et l'esprit du monde*. Paris: Grasset.
- Ülgener, S. (1940). İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*.
- Ülgener, S. (1942). İktisat Felsefesi Tarihinde Werner Sombart'ın Yeri ve Şahsiyeti. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 106.
- Weber, M. (2010). *Le judaïsme antique*. Paris: Editions Flammarion.
- Weber, M. (1991). *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*. Paris: Pocket.
- Weber, M. (2006). *Sociologie des religions*. Paris: Gallimard.
- Weber, M. (2012). *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Zgadanski, S. (2006). *de l'antisémitisme*. Paris: Climats.

